

Інна Пархоменко

ДАВНЬОХРИСТІЯНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ В ТУРЕЧЧИНІ

Панорама села Пинарлі з двома церквами XI ст.

На території сучасної Туреччини збереглося напрочуд багато православних храмів та монастирів IX–XI ст., які сьогодні охороняються турецьким законодавством. Мої подорожні нотатки стосуються лише тих пам'яток, що розташовані на північному сході країни. До першої світової війни це був Альтинський округ Карської області, тепер — провінція Артвін. Ця місцевість та її природа описані англійським мандрівником Вільямом Гамільтоном (1836) та німецьким ботаніком-дендрологом Карлом Генріхом Кохом (1846), які відвідали ці місця у першій половині XIX ст.

Артвін — надзвичайно живописна та своєрідна частина країни, де можна бачити неприступні гірські хребти, глибокі й довгі розщілини, звивисті стрімкі річки з безліччю бурхливих приток. Серце завмирає від захвату, коли вдивляєшся у глибину ущелин, а ви-

сота і міць стародавніх наскельних фортець вражає й викликає захоплення.

Романтичні пейзажі, сповнені внутрішньої напруги, драматичних контрастів, ще чекають на художника, здатного передати всю їхню красу й велич.

Храми IX–XI ст., які вдалося побачити у селах Ошки, Хахулі, Ішхан, Отхта, вражають бездоганим відчуттям форми. Їхні стіни, зведені з тесаного каміння рожевого відтінку, вкривають різьблені рельєфи із зображеннями святих та різноманітних звірів. В інтер'єрах — фрескові розписи, поєднані з мозаїками в апсидах. Незабутнє враження справляють конусоподібні бані (купола) церков, вкриті блакитною поливою, яка вирає у проміннях південного сонця на тлі величних синьо-бузкових гірських панорам.

Втоми не відчуваєш, хоча пішки подолав декілька перевалів, пройшов 7 км вузькою

темною ущелиною, після чого 5 км дерся круто вгору, — і все це заради того, щоб побачити одну з найвизначніших пам'яток християнської архітектури 50–60-х років X ст. — величний храм у с. Ошки. Важкий шлях до храму компенсується його красою, яка наповнює душу відчуттям щастя і бажанням увічнити її на полотні.

З давніх часів ця територія належала Візантійській імперії, і храми тут існували вже у IV ст. Тому вони мають характерну центрально-купольну систему побудови з трьома східними абсидами й подовженим західним рукавом, що робить їх подібними до базилік. На візантійські корені храму вказує й наявність синтрона в олтарі — високих сидінь зі сходами для єпископів, а також відокремлення абсиди розташованими напівколом колонами.

Візантійська церква XI ст. в с. Хамамлі

Після нападу арабських завойовників (у 30-х роках VIII ст.) деякі храми було зруйновано, і лише після приходу до влади грузинської династії Багратидів почалося відродження монастирського будівництва та відбудова понівечених храмів.

На цій території, що одержала назву Тао Кларджеті, з кінця VIII ст. (782 р.) було створено свою архітектурну школу та побудовано двадцять монастирських комплексів. Головним ініціатором та натхненником будівництва став видатний культурний діяч Григорій Хандзтійський (помер 861 р. на 102 році життя). Тут розміщувалася кафедра грузинських єпископів; створювала-

Фрагменти стіни

ся грузинська грамика; стиль літературної проповіді — гімнографії; визначні пам'ятки писемності — зокрема, переписана двотомна пергаментна Біблія 978 р. (зберігається в Іверському монастирі на Афоні). Звідси вийшов відомий церковний діяч, перекладач святого письма Георгій Святогорець. Тут починали свою діяльність славнозвісний Іоанн з сином

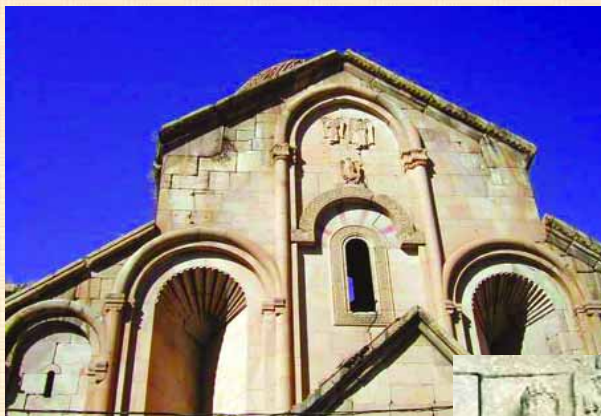
Євфімієм, які у 982 р. стали засновниками афонського Іверського монастиря.

Церкву IX ст. в селі Ішхан (округ Юсуфелі) присвячено св. Симеону Стовпнику, який особливо шанувався у Сирії. Її звели на місці старої, побудованої у IV ст. єпископом Нерсе (згодом — вірменським католікосом Нерсесом III).

16-гранний барабан купола, що став пізніше однією із характерних ознак вірменської архітектури, тримається на стовпах заввишки 11 м, капітелі яких оздоблено різноманітними орнаментами, висіченими у камені. Особливою декоративністю вирізняється південний фасад — його при-

крашають різьблені хрести, леви, птахи, дракони. Шедевром є орнаментальна форма хреста — так званий “процвітший хрест”.

У барабані купола — фрески із зображеннями пророків на зріст; над вікнами — святі: св. Димитрій, св. Фома, св. Прокопій та ін. Цікавим з погляду іконографії є зображення колісниці з кіньми різних кольорів — ілюстрація апокаліптичного видіння

пророка Захарії. У північній частині храму — фрески, що зображують св. Варвару і св. Марину. Над вікнами дияконника — сцена Успіння.

У вузькій і темній Хахульській ущелині, на лівому березі річки Хахулі знаходиться величний комплекс Хахульського монастиря, присвяченого Богородиці. У храмі, побудованому 1001 року Давидом Великим (Багратидом), зберігався святий образ — ікона Халкопратійської Богородиці, яку в XII ст. перенесли до Гелатського монастиря. Вона була складовою частиною триптиху, прикрашеного емальми та чеканкою (згодом опинилася у зібранні П. Боткіна в Петербурзі).

Трохи вище пролягає Тортумська ущелина з величним хребтом Собат, який навіть влітку часом вкривається сніговою шапкою.

Тут, на лівому березі річки Тортум, побудували Ошкський монастир в ім'я Іоанна Хрестителя. Головний храм, заввишки 40 м, зведено у X ст. з тесаного каміння червонуватого кольору. В архітектурних формах і декоративних деталях храму відчувається візантійський вплив: вхід, портали над вікнами оздоблені рельєфами з вапняку. Вражають вишуканістю зображення святих, зокрема, Сімеона Стовпника. З не мен-

шою майстерністю вирізано грифонів, левів, орлів. Капітелі колонок, що ділять барабан купола на 24 грані, теж прикрашені рельєфними фігурами барсів, оленів, собак.

В інтер'єрі — фрескові розписи: в абсиді — Христос на престолі з архангелами обіруч, на східній стороні — Богородиця Оранта з апостолами Петром і Павлом. У жертвовнику —

сцена Розп'яття. Між вікнами збереглися розписи початку XI ст.: зображення св. Катерини та св. Ніни, що дають уяву про ранню систему розписів у храмах та формування її програми. Адже, окрім Каппадокійських, фресок, таких давніх за віком, не збереглося. Завідував будівництвом Григол Ошкелі, відомий як перекладач творів Григорія Богослова.

Якщо проїхати лівим берегом р. Чорохи 40 км на захід, можна побачити залишки базилики IX ст.

Турецькою мовою ця місцевість називається Орта-Килисе — тобто

Грузинська церква XI ст. в с. Пинарли

“Чотири церкви”. Історія назви така: колись за 5 км від села Отхта побудували саме чотири церкви, які пов’язують з іменами видатних подвижників, ченців, а саме: Іоанна з сином Евфимієм, о. Моїсея та о. Геласія. З часом їхня діяльність набула популярності, кількість прочан зростала, і, ховаючись від мирського життя, їм довелося перебратися до Віфінії (західний район Малої Азії).

Характерно, що у розписах храмів IX ст. вперше з’являються зображення донаторів, царів Сумбата, Давида, Георгія (династії Багратидів), Григола Ошкелі у нетрадиційних квадратних (!) німбах.

Окрім базилікальних споруд, в цьому ж районі було утворено і інший тип храму — цілком круглий. Таким є храм у селі Бана, побудований у 923 р.: триарусний, з обхідними галереями, круглий у плані — ніби кільце, в яке вписано рівносторонній хрест. Ця споруда — справжнє архітектурне диво: перехід від квадрату основи до купола здійснено завдяки системі тромпів, що утворюють восьмигранне склепіння, а барабан куполу має конусоподібне зонтичне перекриття, складене вже з 12 граней.

Храм в Опізі (засновано у кінці V ст., відновлено у першій чверті IX ст.), як і Тбетський храм (поч. X ст.), має ошатне оформлення зовнішніх стін — три арки у вигляді напівкруглих валиків, середня з яких є вищою за бокові. Такий прийом оформлення стін перейшов згодом до всіх храмів Іспирської ущелини. Характерним є й архітектурне вирішення віконних отворів: заглиблення

Фрагмент фрески XI ст.

над ними вкриває віялоподібний орнамент (ознака храму, збудованого до X ст.). Усі храми мають на порталах написи — про будівничих, кам’яних справ майстрів, архітекторів. Цю місцевість ще до VII століття називали “Синаєм”, адже тут було 20 монастирів, діяли три єпископські кафедри.

Треба зауважити, що ці пам’ятки здавна привертала увагу дослідників, публікувалися й матеріали експедицій, але сьогодні, на жаль, — це малодоступні видання. Прикладом може слугувати стаття Г. Казбека “Три місяця в Турецькій Грузії”, надрукована 1875 р. у Записках Кавказького відділення російського географічного товариства.

Займався вивченням пам’яток прикладного мистецтва цього регіону і Н.Кондаков (1890 р.) Видатний філолог Микола Марр за джерелами досліджував життя св.Григорія Хандзтійського (“Георгий Мерчул. Житие св. Григория Хандзтийского”), опублікувавши свої дослідження 1911 р. у працях Археологічного товариства у Санкт-Петербурзі. Під час революційних подій 1917 — поч. 1918 рр. з’явилася практична змога поїхати до цих місць, що й було здійснено археологічною експедицією під керівництвом Е.Такайшвілі. Її учасники зробили багато описів тамтешніх архітектурних пам’яток. Потім ці території знову стали закритими для дослідників, і, нарешті, тепер, коли встановлено дружні стосунки з Туреччиною, необхідно скористатися нагодою — ознайомитися з рідкісними пам’ятками давнини та

Церква XI ст. в с. Ошки

